

Леанід Лыч

Усенародны рух за наданне беларускай мове статусу адзінай дзяржаўнай (да 25-годдзя Закона “Аб мовах у Беларускай ССР” - 26 студзеня 1990 г.)

(Працяг. Пачатак у папяр. нумарах.)

Як бачым, першы месяц зімы 1989/90 года прынёс значнае пацяпленне ў асяроддзе арганічна звязаных з роднай мовай людзей. Зараз ужо ў іх з’явілася рэальная магчымасць выказацца і пра яе гартны стан, абмеркаваць шляхі вяртання на законны толькі ёй адной на беларускай зямлі дзяржаўны п’едэстал. І людзі не маўчалі. Практычна адразу ж пасля надрукавання ў перыядычных выданнях рэспублікі праекта Закона “Аб мовах у Беларускай ССР” пачалося яго абмеркаванне як у пісьмовай, так і вуснай формах. Гэтае надзённае пытанне выносілася і на старонкі рускамоўнай прэсы, даволі шырока было прадстаўлена ў газетах і часопісах негуманітарнага профілю, г. зн. набыло агульнаацыянальнае гучанне, што для многіх з’яўлялася дзіўнай неспадзяванкай. Зразумела, самымі актыўнымі ўдзельнікамі дыскусій паказалі сябе сябры ТБМ імя Ф. Скарыны, бо яны былі найбольш даведчанымі ў гэтым пытанні і займалі па ім прыпынковую прабеларускую пазіцыю. Адным з першых адгукнуўся на яго (і ў найвышэйшай ступені прафесійна) старшыня праўлення Рады ТБМ імя Ф. Скарыны Маскоўскага раёна горада Менска Віктар Навуменка. Разглядаючы моўнае пытанне ў агульнапланетарным зрэзе, што цалкам апраўдана, аўтар выказвае такія прагрэсіўныя, слушныя меркаванні: “Дзеля будучыні, дзеля Чалавека ўся моц дзяржавы павінна быць накіравана на захаванне і адраджэнне моў, і ў першую чаргу тых моў, якім пагражае забываццё. Для гэтага трэба, каб на мове размаўляў народ. Ён жа будзе размаўляць на гэтай мове толькі тады, калі ў яго будзе перспектыва... Таму ўсе дзяржаўныя ўстановы павінны карыстацца толькі беларускай мовай. На этапе адраджэння мовы да таго часу, пакуль беларуская мова не стане пераважнай у сваёй рэспубліцы, гэта правіла павінна быць катэгарычным”. Такой думцы ніяк нельга запярэчыць, бо іншага шляху адраджэння, узняцця беларускай мовы на дзяржаўны п’едэстал на этнічнай тэрыторыі яе носьбітаў проста не існавала і існаваць не магло ў самой прыродзе. Свой ліст у рэдакцыю “ЛіМа” яго аўтар закончыў такімі словамі: “Праблема моўнага адраджэння павінна быць пераважнай у дзяржаўнай падтрымцы ўсіх моўных груп на тэрыторыі Беларусі” (Літаратура і мастацтва. 1990. 5 студзеня. С. 2).

Як ніколі раней, моўнай праблеме вялікую ўвагу пачало надаваць само кіраўніцтва КПБ. Відаць гэта і са зместу прынятай ёю платформы да выбараў народных дэпутатаў Беларускай ССР і мясцовых Саветаў рэспублікі (адбыліся 4 сакавіка 1990 г.). Неспадзявана для большасці людзей у гэтым дакуменце кампартыя выказалася за “наданне беларускай мове статусу дзяржаўнай пры поўным забеспячэнні права карыстацца рускай мовай - мовай міжнацыянальных зносін народаў СССР, свабоднага і раўнапраўнага развіцця іншых нацыянальных моў насельніцтва рэспублікі, распрацоўку і прымяненне дзяржаўнай праграмы развіцця беларускай мовы і іншых нацыянальных моў БССР”. Раней жа нічога падобнага зусім не здаралася ў практыцы КПБ па рэгуляванні моўнага працэсу. А каб здаралася, беларускі народ на час перабудовы не апынуўся б у такім страшэнным стане дэнацыяналізацыі з-за планамернага вываду яго роднай мовы з афіцыйнага жыцця і замены яе рускай. Змест прыведзенай цытаты пераканаўча сведчыць пра прызнанне КПБ свайго непасрэднага ўдзелу ў ажыццяўленні на працягу ўсіх пасляваенных гадоў заганаў палітыкі русіфікацыі беларусаў і жаданне заглядзіць перад імі сваю віну.

Ад першых дзён 1990 года больш спрыяльныя перспектывы адкрыліся для плённай дзейнасці Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны, пра што патурбаваўся і самы высокі партыйны орган рэспублікі. У вышэй згаданай Платформе Камуністычнай партыі Беларусі да выбараў народных дэпутатаў Беларускай ССР і мясцовых Саветаў рэспублікі ЦК КПБ выказаўся за “ўсямерную падтрымку дзейнасці Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны і іншых культурна-асветных таварыстваў, якія ставяць на мэце прапаганду беларускай мовы (сённяшнім палітыкам Рэспублікі Беларусь такое і ў сне не прыйдзе ў голаў!) і моў людзей іншых нацыянальнасцяў, што пражываюць на тэрыторыі Беларусі” (Літаратура і мастацтва. 1990. 5 студзеня. С. 2).

Сродкі масавай інфармацыі, асабліва ў папулярным варыянце, яшчэ ніколі так багата не давалі матэрыялу па моўнай праблеме, як на рубяжы 1989 - 1990 гадоў. Глыбокім аналізам сучаснага стану беларускай мовы, правільным выбарам шляхоў павышэння яе сацыяльнай ролі праз рэалізацыю праекта Закона вызначаліся многія прысланыя ў рэдакцыю газеты “Літаратура і мастацтва” лісты. Так, у яе нумары ад 12 студзеня 1990 года былі змешчаны слушныя меркаванні прафесараў менскіх ВДУ Івана Мірончыка, Міколы Савіцкага, дацэнта Анатоля Шас-таковіча, супрацоўніка Наву-

кова-даследчага інстытута педагогікі МНА БССР Яўгена Лаўрэя, выкладчыка Полацкага педвучылішча, заслужанага настаўніка БССР Мікалая Пятрэчкі. Яны нібыта дамовіліся паміж сабой, і ўсе ў адзін голас заяўлялі пра расцягнутасць тэрміну пераводу сярэдніх спецыяльных і вышэйшых навучальных устаноў з рускай на беларускую мову, папярэджваючы, што на адвядзеныя на гэта 5 - 10 гадоў яе можна зусім страціць. Словам, гэтыя кампетэнтныя ў сваёй сферы дзейнасці, сапраўдныя беларускія нацыянальныя патрыёты, як у вадзі глядзелі, бо каб нам удалося завяршыць такую цалкам рэальную моўную трансфармацыю ў дадзеным звязе народнай адукацыі да ўсталявання ў краіне ў ліпені 1994 года прэзідэнцкай сістэмы кіравання, не выключаючы, што яна не так агрэсіўна выступала б супраць беларускамоўнага навучання ў сярэдняй спецыяльнай і вышэйшай школе. За больш кароткія тэрміны пераводу педагогічнага працэсу ва ўсіх тыпах навучальных устаноў з рускай мовы на беларускую выказваліся і ўсе астатнія аўтары лістоў таго нумара “ЛіМа”. А іх было больш за 30 ды плюс 14 подпісаў пад лістом студэнтаў Менскага інстытута фізкультуры і 27 ад навучэнцаў Ваўкавыскага педвучылішча. “А яшчэ, - паведамлялася ў тым жа нумары газеты, - у рэдакцыйнай пошце праекту Закона аб мовах - каля двухсот паштоўак, у якіх некалькі кароткіх, як тэлеграмы, радкоў - аб тым, што ў Беларусі дзяржаўнай мовай павінна быць беларуская мова. Перапішыце тут прозвішчы ўсіх, хто прыслаў нам гэтыя паштоўкі-тэлеграмы проста немагчыма”.

На высокім узроўні прайшло абмеркаванне праекта Закона аб мовах у пачатку студзеня 1990 года ў Гародні на Рэспубліканскай канферэнцыі выкладчыкаў і метадыстаў беларускай мовы і літаратуры ў школах усіх узроўняў. З усіх раёнаў Беларусі прыбыло сюды каля 300 спецыялістаў. Адкрыла і вяла канферэнцыю першы намеснік міністра народнай адукацыі Людміла Сухнат. Ад рэспубліканскай Рады ТБМ выступілі дырэктар Інстытута мовазнаўства АН БССР Аляксандр Падлужны, метадыст Менскага інстытута ўдасканалвання настаўнікаў Валянціна Раманцэвіч, настаўніца беларускай мовы з Менска Вольга Кузьміч. У прынятым звароце да Вярхоўнага Савета БССР стан беларускай мовы характарызаваўся, як трагічны, таму прапаноўвалася больш інтэнсіўна ўводзіць яе ва ўсе сферы грамадскага жыцця: у службовае справядства (не пазней як за тры гады), ва ўсе тыпы навучальных устаноў (ад аднаго да трох гадоў). Даволі слушна прапаноўвалася: увесці грашовы надбаўкі настаўнікам за беларускамоўнае выкладанне сваіх прадметаў; ус-

танаваць персанальную службовую адказнасць кіраўнікоў дзяржаўных органаў, устаноў і прадпрыемстваў, а таксама грамадскіх арганізацый рэспублікі за своечасовае і поўнае выкананне адпаведных іх сфер дзейнасці артыкулаў (Літаратура і мастацтва. 1990. 19 студзеня. С. 7).

Праект Закона “Аб мовах у Беларускай ССР” не мог не абмяркоўвацца на адкрытым партыйным сходзе пісьменнікаў рэспублікі, праўда, з некаторым спазненнем. Першым выступіў член рабочай групы Камісіі Вярхоўнага Савета БССР па падрыхтоўцы праекта Закона Барыс Сачанка і выказаў вялікае здзіўленне, што ў гэты заканадаўчы орган “не паступіла ніводнага водгуку ці прапановы ад пісьменнікаў”. Безумоўна, такога ніяк нельга апраўдаць, бо іх голас (а ён, напэўна, быў бы пазітыўным) шмат што значыў бы, прынёс бы вялікую карысць сябрам Камісіі. Удзел у абмеркаванні праекта бралі Генадзь Далідовіч, Васіль Жуковіч, Георгій Марчук, Анатоль Жалызоўскі, Янка Саламевіч, Нічыпар Пашкевіч (адзін з усіх, хто ўсумніўся ў рэальнасці выканання Закона нават тады, калі яго прыме Вярхоўны Савет БССР - выходзіць, не памыліўся). Апошнім выступіў на сходзе сакратар Менскага гаркама КПБ Пётр Краўчанка, заключыўшы, “што ёсць толькі адна ўмова вырашання роднай мовы - наданне ёй статусу дзяржаўнай” (Літаратура і мастацтва. 1990. 19 студзеня. С. 3).

Як і трэба было чакаць, у той адказны для роднай мовы час, а разам з ёю і для ўсяго беларускага народа, ніхто не выявіў такой актыўнасці ў змаганні за наданне ёй статусу дзяржаўнай, як многія з майстроў нацыянальнага мастацкага слова. У поглядзе на дадзенае лёсавызначальнае пытанне яны не падзяліліся на два процілеглыя лагера (саюзы), як гэта ім характэрна сёння. Шырокую магчымасць выходзіць на людзі са сваімі поглядамі на мову давала пісьменнікам газета “Літаратура і мастацтва”, якая ў нашы дні абмінула сваёй увагай і 25-годдзе ўтварэння ТБМ імя Ф. Скарыны, і 90-годдзе пачатку дзяржаўнай палітыкі беларусізацыі, і 25-годдзе прыняцця Закона “Аб мовах у Беларускай ССР”. Для сучаснай рэдакцыі газеты “ЛіМа” проста не існуе нічога вартага з надзённай нацыянальна-культурнай праблематыкі, разумным асвятленнем якой можна было б хоць трохі стрымаць абароты магутнага дзяржаўнага рухаўка русіфікацыі духоўнага жыцця краіны. Такага трыхлівага нацыянальнага падмура, як сёння, яшчэ ніколі не было ў яго. І гэта ўсё з-за паганай муральскай дзяржаўнай моўнай палітыкі кіраўніцтва Рэспублікі Беларусь. Разам з рэдакцыйнай газетай “Літаратура і мастацтва” не жадаюць баяцца выносіць моўную

проблему на свае старонкі і ўсе іншыя афіцыйныя перыядычныя выданні. Іх журналістам хацелася б пажадаць, калі не прачытаць, дык хоць пагартануць газеты, што выходзілі ў рэспубліцы ў лістападзе - снежні 1989 года, а вось можа ўзнікла б жаданне, з’явілася б смеласць стаць у абарону роднай мовы тытульнага народа. Зараз жа яе становішча намнога горшае, чым у апошнія гады Савецкай Беларусі. Калі ў сувязі з гэтым у каго-небудзь узнікне жаданне пазнаёміцца з тагачаснай практыкай змагання сваіх калег за роднае слова, рэкамендуем у першую чаргу чытаць газету “Літаратура і мастацтва”. Бадай ніводная з газет не мела такой багатай пошты з матэрыяламі датычна праекта Закона “Аб мовах у Беларускай ССР”, як “Літаратура і мастацтва”, прычому чаму, лічу лішнім было б тлумачыць. Газеце моцна пашчасціла на галоўнага рэдактара. Ім быў добра вядомы на той час паэт і публіцыст Анатоль Вярцінскі. Сваю любімую архідаказную на той час пасадку, ён пакінуў толькі тады, як быў абраны ў сакавіку 1990 года дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР. Гэта ж сама пашчасціла на выдатных асобаў і рэдакцыю газеты ўвогуле. У ёй не знайсці аніводнай незацікаўленай у беларускім нацыянальна-культурным Адраджэнні асобы, што выступала б супраць надання беларускай мове статусу адзінай дзяржаўнай у рэспубліцы.

Толькі пазітыўна можна характарызаваць працу тагачаснага галоўнага рэдактара “Настаўніцкай газеты” Алега Куліцкага. Беларускае нацыянальна-культурнае Адраджэнне падзяляў і як толькі мог садзейнічаў яму сродкамі сваёй газеты. Ён свядома не шкадаваў месца ў газеце для артыкулаў па самых актуальных аспектах моўнай праблемы, бо шчыра жадаў, каб настаўніцтва і глыбока разумела, і актыўна змагалася за ўвядзенне беларускай мовы ва ўсе звёны народнай адукацыі. Пры іншым стаўленні да гэтай праблемы магло б узнікнуць нямала дадатковых перашкод на шляху ў інтарэсах як беларускай мовы, так і нацыянальнай адукацыі ў цэлым.

Думаю, ніхто не запярэчыць, што і ў разгляданы мною час лёс беларускай мовы вельмі ў многім залежаў ад стаўлення да яе саміх настаўнікаў. Усім шчырым адраджэнцам жадалася, каб яно было такім прыхільным, як у гады міжваеннай беларусізацыі. Шмат дзе такое і сапраўды назіралася. Але не спрэс. Нельга забывацца, што на самы пік змагання за адраджэнне беларускай мовы сярод педагогаў, асабліва старэйшых класаў агульнаадукацыйных школ, тэхнікумаў і ВДУ, колькасна пераважалі тыя, хто спецыяльнасць атрымаў у рускамоўных навучальных установах, што не магло не паўплываць у негатыўны бок на іх стаўленне да беларускай

мовы, уводу яе ў навучальна-выхаваўчы працэс. З усіх гэтым не магла не лічыцца рэдакцыя “Настаўніцкай газеты”. У апошнія месяцы 1989 года, г. зн. калі ішло абмеркаванне (па праву ўсенароднае) праекта Закона “Аб мовах у Беларускай ССР”, не выйшла ніводнага нумара газеты без артыкула па дадзеным пытанні. Для лепшага разумення яго ўвагу чытача свядома адводзілі і ў больш раннія часы гісторыі, каб паказаць традыцыйны характар змагання перадавых людзей краю за сваё роднае слова. Не сумняваюся, росту яго аўтарытэту для многіх настаўнікаў належна паспрыяў артыкул пісьменніка Міколы Базарэвіча “Навучыўся я слоў беларускіх ад маці” (“Настаўніцкая газета”. 25.11.1989). Размова ў ім ішла пра тое, як на родную мову глядзеў наш сьляпны пясняр Янка Купала. Сама ж і назва згаданага артыкула ўзята са слоў аднаго з яго вершаў - “Мая навук”.

Савецкая дзяржаўная русіфікатарская палітыка дашчэнтна адарвала значную частку інтэлігенцыі, не выключаючы і педагогічнай, ад беларускага слова, зрабіла яе не толькі абывакавай, але і варажай да гэтай неацэннай каштоўнасці. А вось у свае параўнальна маладыя гады Янка Купала зусім інакш глядзеў на яе, жыўчы і ў Пецярбургу. Тут ён у ліпені 1910 года напісаў артыкул “Ці маем мы права адрадкацца ад роднай мовы?” (у газеце “Наша ніва” надрукаваны толькі ў 1914 г.), як гэта многім было характэрна на час разглядаўнай мною хвалі беларускага нацыянальна-культурнага Адраджэння. Паводле слушнага меркавання Янкі Купалы: “Самы важнейшы і непераможны закон жыцця - гэта людская мова, праз якую людзкі чалавек стаў найвышэй ад усяго стварэння над сонцам...” Для беларусаў жа па віне царскіх уладаў іх мова не стала такой. Беларусы апынуліся “на самым апошнім месцы, ніжэй парога, паміж усіх чыста славянскіх народаў, астатнія мы, як блудныя авечкі, без пунцы, без веры ў новую светлую будучыню”. Сумленных людзей, у тым ліку і настаўніцтва, не магло не кранаць, што становішча беларускай мовы ў грамадстве заставалася такім жа і на пераломе 80-х - 90-х гадоў XX ст. І самае страшнае, архітрагічнае, што яго (становішча) далёка не ўсе жадалі мяняць, далёка не ўсе верылі, што моўную сітуацыю лёгка палепшыць, падпарадкаваць яе нацыянальнаму інтарэсу. А без пераадолення такога недаверу немагчыма было дамагчыся жаданага поспеху. Рэдакцыя “Настаўніцкай газеты” заслугоўвае высокай пахвалы за глыбокае, аб’ектыўнае асвятленне моўнай праблемы на сваіх старонках з улікам досведу папярэдніх пакаленняў.

(Працяг у наступным нумары.)